

Rosti Magdolna. Az ősi küldött I. Tormay Cécile regénye – Genius-kiadás
Nyugat, 1934.5.

Tormay Cecile új könyve egy trilógia első része: emberien szomorú kis regény, melynek befejezettsége igazolja külön kötetben s külön «A csallóközi hattyú» címmel való megjelenését. De a regényben mindvégig érezhető valami feszültség, mely meg nem oldódik benne s folytatást sejtet; vége felé pedig fellobban egy lélektani akkord, mely messzebb kicsengést ígér:

A regény pusztá meséje: Egy szerelmes fiú jön hazafelé, külföldre küldték volt, mikor imádozottja férjhez ment máshoz. Három évig volt el, feledni nem tudta; amint hazaér, megtalálják egymást. Ugyanekkor jön a férj halálának első híre is, de a fiatalasszony nem enged a szerelem csábításának s el sem akar menni kedvesével a járvány pusztította városból, míg csak ez a hír be nem bizonyosodik. Ez megtörténik, s éppen indulni akarnak együtt a fiú otthona felé, mikor a szép Kingát utoléri a ragály s meghal. A fiú, királya hívására, harcra indul, ahol, úgy bízik kétségbeesése, «férfimódon lehet meghalni.»

Ez a kis történet sok érzéssel van megírva, de nem lehet ezt önmagában külön méltatni, mert történeti regény színét kapja azáltal, hogy a tatárjárás idejébe van helyezve s a kor rajzát erősen hangsúlyozza. Így messzebb szempontokból induló kritikát kíván.

Történelmi regényt írni tehertétel ma, amikor már a film-irodalom is a múlt idők alakjait, eseményeit és légkörét hajhássza s külföldi lapokban olvashatók egyrészt élcélődések a «hálás témák» körül folyó versengés felett, másrészt komoly figyelmeztetések arra, hogy a szép- valamint a szenzáció-irodalom e divatja mennyire alkalmas arra, hogy meghamisítsa azt az ügyis oly kevés pozitív történelmi tudást, amelyet bírunk. Nemcsak mert így csupán a művészileg felhasználható dolgok kerülnek a köztudatba, vagy mert ezek sokszor mai irányok és eszmék Prokrustes-ágyába szoríttatnak, hanem a legjobb esetben is igazi író ha valamely korba vagy történésbe őszintén elmélyül, végeredményben az is csak a maga megérzését tudja megírni róla.

A történelmi kosztümbe öltözésnek divatja sok ily új meglátásra kényszerítette a mai kritikát, s szigorúbbá tette a csillogó jelmezek káprázatával szemben.

«A csallóközi hattyú» olvasásánál azonban érezhető, hogy nem azért helyezte írója régi korba, mert az most divat, s azért sem, hogy készen kapott színekkel gazdagíthassa hátterét. A megírásából kisugárzó lelkeség érezteti, hogy a regény történelmiségét őszinte vágy, odaadó belemélyedés kényszere szülte. Őszinte vágy – talán a középkornak ma sokszor ideállá megtett vallásossága – a pogányság felett kivívott végleges diadala felé? Valami honvágy – a múltba, ami mindig fájó vágy, mert elérhetetlenért eped: letűnt kornak lelkületét visszahozni nem lehet. Olyan ez, mint a múlt század azon divatja, mely a középkornak nem vallásosságát, hanem lovagi romantikáját áhította vissza. «A csallóközi hattyú» meséje mögött mintha ahhoz hasonló, középkoriságát érző és aláhúzó neogót stílus vonalai ködlenének. Így is egy kor – a mai kor – lelkületének hét prizma-színe közül egynek a megörökítése: megérzés és tanúságtétel.

S mint minden, ami fájva lelkesít: ez a felszín-mögötti ködkép, égbenyúló tornyaival mélyíti a hatást. Egyben feszíti az első kötet keretét: érezhető, hogy önmaga erősebb kifejezése felé tör.

Azonban ez nem hárítja még el a «jelmez» veszedelmét. Minden történelmi regény íróját fenyegeti a nagy gátlás: a kész sablon. Oly keveset tudunk e régi időről, hogy az író szinte el sem kerülheti tudásunk összességének felhasználását középkori légköre megteremtéséhez, bár így általánosan ismert dolgokkal kell megterhelnie. Csak néhány szót kell kimondani: lovagkor, csatlósok, szerzetesek és pestis-járvány, középkori kegyetlenségek és borzalmak – a lelkekben még lappangó pogányság visszavágya a múltba és – minden szó kész irodalmi képet vetít az olvasó elé. Emléket idéz, kísértetjárást, mellyel az írónak meg kell küzdenie.

Egy könnyebbése a szerzőnek, hogy a tatárjárás idejét a magyar irodalom még aránylag keveset érintette. De erősebb fegyvere e küzdelemben a szép, színes és eredeti nyelvezete, amely frissességet és közvetlenséget ad írásának, s úgy átvilágítja regénye légkörét, hogy abba is sok helyt új életet önt. Különösen áll ez az emberei beszédmodoráról. Nem tudhatjuk, hogy pontosan így beszélünk-e hétszáz évvel ezelőtt, de ha így: jól beszélünk! S ez az erőteljes, magyar és jóízű szólásmód a regény végéig egységes marad, valóban: kész új megteremtés.

Nagyon igazak a természet-megérzések mindenütt: a fű hidege csípős hajnalon, a hullott lomb szaga őszi erdőn, s főképpen a víz nyugtalan varázsa: a víz ahogy «széttördelte a képet... csillámló darabjait össze-össze hányta a habok közt»; a víz hűvössége a folyampart levegőjében; a víz, ahogy a folyóban úszató lovas mellett «suhogó hideg selyempalástként fut kétfelől»... szinte hallani zúgását, érezni jegét. Számtalan ily eleven, találó jelzés érezteti meg a Csallóköz vízdús vidékének egyéni jellegét.

A regény alakjainak egyéni pszichológiája viszont nem lép előtérbe. Inkább típusok ezek s a korrajz kívánalmainak megfelelően éreznek és gondolkodnak. De a regény érzelmes befejezésekor fellobban egy lelki történet, amely ezt a korlátot túlszárnyalja és minden időre igaz: a fiú kétségbeesett küzdelme saját fájdalma ellen.

Eszembe jut itt Dickens egy remeklése: ahogyan egy, gyűlöletből gyilkolni vágyó regényalakja küszködik önmagával. De nem a rossz indulatai, a bűn csábítása ellen küzd – ez volt az általánosan elfogadott lélektani sablon – hanem a bűn felé törekszik: minden erejével győzködik a jobb belátása, a félelme, a lelkiismerete ellen, «mint a tengerbe akarna kiúszni s egyiket a másik után igyekszik legyőzni a part felé futó hullámokat», melyek visszavinnék a biztonságba.

Analóg mélybelátás töri itt a felszínt, s írja meg Dickens esetének fordítottját. Mikor nagy fájdalom szakadt valakire, az általános sablon szerint az illető belemerül bánatába, átadja magát annak – ámde a valóságban minden egészséges lélek igazi fájdalom ragadása ellen összes erejével védekezik. Ezt a harcot vívja ifjú Ung vitéz is: nem akarja, hogy úrrá legyen fölötte bánata, amíg lehet, makacs reménykedésbe menekül; azután sem engedi öntudatába: gépiesen gondolkodik, tesz-vesz «mert csak dermedt félhalálban lehet elviselni...» s amelletts fájdalom oly nagy, hogy öntudatába nem férközhető, fizikailag támadja meg: arca beesik, járása bizonytalan lesz... Ez a lelki tusa megrázóan van megírva s az igazság minden erejével hat.

S ez is a regény folytatása felé mutat. Mert minden ily mély lelki megrendülés lélek-indulás is. Aki átélte, azt ragadja azután – valamerre. Erre a fiúra ezentúl nagyobb dolgok várnak. Égő láthatárok felé nézünk, intenzívebb élet felé, amelynek mélységei és magasságai ígérkeznek.